

Мухамеджанова Г.Т.,¹ Каримова Г.С.^{2*}

¹М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
Петропавл, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

ОРТА МЕКТЕПТЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Соңғы уақытта жалпы білім беретін мектептерде білім алушылар тілінің жұтаңдығы, көркем, образды сөйлей алмау, өз пікірін толықтай жеткізе алмау мәселелерін жиі кездестіреміз. Бұл арада қазақ тілі бойынша білім беруде тілдің лексикалық-грамматикалық құрылымын үйретіп қана қоймай, өз бетінше ізденуге, сындарлы ойлауға, өз ойын, алынған ақпаратты сауатты көркем жеткізуге дағдыландыратын тілдік құралдарды меңгерту талабы айқын көрінеді. Қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдар – ұлт тілінің аса маңызды бөлігі, оны сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу үшін әсіресе орта білім беру жүйесінде көріктеуіш құралдарды оқытудың, танытудың арнайы әдістемелік бағдарламалары жетілдірілуі тиіс. Мақалада орта мектептің қазақ тілі мен әдебиеті оқулықтарындағы тілдік құралдардың қамтылуына талдау жасалып, оларды игертуде қолданылатын әдістемелік әдістер қарастырылады. Тілдік құралдарды меңгерту арқылы қалыптасатын лингвомәдени құзыреттіліктің теориялық негіздемесі айқындалған.

Түйін сөздер: орта білім беру жүйесі, орта мектеп, оқыту, көріктеуіш тілдік құралдар, лингвомәдени құзыреттілік.

Мухамеджанова Г.Т.,¹ Каримова Г.С.^{2*}

¹Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация

В последнее время в общеобразовательных школах мы часто сталкиваемся с проблемой отсутствия у обучающихся умения выражать свое мнение, применять в речи художественные образы. Здесь наглядно видно, что недостаточно изучить только лексико-грамматическую структуру казахского языка, но и важно научить обучающихся самостоятельно искать, критически мыслить, обучить их тем выразительным средствам, которые будут способствовать формированию у них навыков грамотной и художественной передачи информации. Выразительные средства казахского языка – очень важная часть национального языка. Для того, чтобы его сохранить, передать его из поколения в поколение, особенно в системе среднего образования, необходимо совершенствовать специальную методическую программу изучения выразительных средств языка. В статье проведен анализ употребления выразительных средств в учебниках по казахскому языку и литературе. Также рассмотрены методические способы изучения выразительных средств. Определено теоретическое обоснование лингвокультурной компетенции, формируемой посредством овладения языковыми средствами.

Ключевые слова: система среднего образования, средняя школа, обучение, выразительные языковые средства, лингвокультурологическая компетенция.

Mukhamejanova G.T.,¹ Karimova G.S.²

¹M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

²Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS OF FORMATION OF LINGUISTIC AND CULTURAL COMPETENCE IN SECONDARY SCHOOL

Abstract

Recently, in general education schools, we often face the problem of students' lack of ability to express their opinions, to use artistic images in speech. It is clearly seen here that it is not enough to study only the lexical and grammatical structure of the Kazakh language, but it is also important to teach students to search independently, think critically, teach them those expressive means that will contribute to the formation of their skills of competent and artistic information transmission. The expressive means of the Kazakh language are a very important part of the national language. In order to preserve it, to pass it from generation to generation, especially in the secondary education system, it is necessary to improve a special methodological program for studying the expressive means of the language. The article analyzes the use of expressive means in textbooks on the Kazakh language and literature. Methodical methods of studying expressive means are also considered. A number of recommendations are given to improve the linguistic and cultural characteristics of the expressive means of the Kazakh language. The theoretical substantiation of linguistic and cultural competence formed by mastering language means is determined.

Keywords: secondary education system, secondary school, teaching, expressive language tools, linguistic and cultural competence.

Кіріспе. Еліміздегі білім берудің жаңа парадигмаларына сәйкес орта және жоғары білім беру жүйесінде қазақ тілін оқыту мен меңгерудің әдістемесін жетілдіру мәселесі де өзекті сипатқа ие. Қазіргі жаңартылған білім мазмұнында қазақ тілін оқытудың жаңа мақсаттары мен нұсқаулары, қазақ лингвистикасында тың бағыттардың зерттеле бастауы, жаңа әдістемелік концепциялар, оның ішінде пәндер және пәнаралық әдістер арқылы оқу-тәрбие беру үдерісін жетілдіру мәселелері әдіснама әлеміне де тың көзқарастар мен шығармашылық идеялардың болуына көңіл аудартады. Бұл факторларға байланысты білім берушінің – педагогтің өз кәсіби-біліктілік келбетінің және тілді үйренушінің (оқушының) тілді тек жазу-сызу көлемінде ғана емес, оны жан-жақты меңгерген тілдік тұлға ретінде қалыптастыруының маңыздылығын көрсетуге болады. Мектеп оқушыларының тілдік тұлғасын қалыптастыруда қазақ тілін оқыту әдістемесіндегі лингвомәдени құзыреттіліктің рөлі ерекше. Лингвомәдени құзыреттілік қазақ тілінде таңбаланған қазақ халқының материалдық және рухани мәдениеті туралы білімді меңгерту арқылы қалыптасады. Осыған байланысты орта білім беру жүйесінде білімді ұлт мәдениетімен, әр ұлттың өз ерекшеліктерімен, әсіресе, ана тілін оқыту мен меңгерту үдерісін лингвомәдениеттану аспектілерімен ұштастыра жүргізу барынша көкейкесті сипатқа ие. Бұндай мәселелер «Қазақстан Республикасында гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы», «Қазақстан Республикасында этникалық-мәдени білім беру тұжырымдамасы» және «Қазақстан Республикасында білім беру саласындағы мемлекеттік саясат тұжырымдамасы» деп аталатын құжаттарда да аталған.

Тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым төрт коммуникативтік дағдымен білім алатын ұрпаққа жалпы білім беру жеткіліксіз болып табылады, әсіресе тіл және әдебиет сабақтарында тілді «грамматикалық схема» түрінде, ал әдебиет нұсқаларын жалпы танысу, мәлімет алу түрінде емес, тіл де, әдебиет те ұлт мәдениетінің жемісі, ұлт мәдениетінің түйіні ретінде қарастырылуы аса маңызды болып отыр. Тіл мен тарихтың, тіл мен мәдениеттің байланысы қазақ тілі сабақтарының негізгі өзегі болуы керек. Сондықтан да тіл мен әдебиет пәні өзара сабақтастықта қарастырылып, осы пәндерді оқытуда мәдениеттанымдық тұрғыдағы әдістерді енгізу, бұрыннан қолданылып келе жатқан тәсілдерді жетілдіру маңызды болып есептеледі. Әсіресе, тіл мен

әдебиет пәндері бойынша сабақтарда фондық білімге нақты көңіл бөлу арқылы оқушыда ұлт пен мәдениет байланысынан туындайтын білімді жан-жақты қалыптастыруға болады.

Жұмыстың мақсатына орай, келесі міндеттер басшылыққа алынды:

- қазақ тілі мен әдебиет оқулықтарындағы көріктеуіш тілдік құралдар туралы берілетін теориялық мәліметтің көлемі;
- қазақ тілін оқытуда функционалдық бағытты жүзеге асыратын тапсырмалардың көлемі мен деңгейін анықтау;
- көріктеуіш тілдік құралдарды практикалық тұрғыдан меңгертуге арналған тапсырмалардың көлемі мен деңгейін анықтау;
- арқылы қалыптасатын лингвомәдени құзыреттіліктің теориялық негіздемесін айқындау.

Зерттеу материалдары және әдістер. Жұмыста жинақтау, жүйелеу, қорыту және баяндау әдістері, лингвомәдени талдау, эксперименттік тәжірибе жүргізу және статистикалық әдістер қолданылды.

Тіл мен әдебиет сабақтарында грамматикалық құрылымдарды игертуде болсын, тілдік дағдыларды дамытуда болсын, жалпы мәліметтерді беруде болсын, негізінен ұлттық әдебиеттен алынған түпнұсқа мәтіндер – көркем және публицистикалық шығармалардың үзінділері, мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, жекелеген мәнмәтіндер алынады. Олардың жалпы мәдениеттанымдық білім берудегі маңызы зор. Бірақ осындай мәтіндер жалпы ақпарат берумен ғана шектеліп қалмай, оқушының мәдени-ұлттық ой-өрісін, рухани құндылықтарды терең меңгерген білімін қалыптастыруға да қызмет етуі тиіс. Бұл бағытта орыс тілін оқыту әдістемесі бойынша ғалымдар бірқатар маңызды еңбектер жазып, өз тұжырымдарын ұсынуда. Мысалы, зерттеушілер (Н.Д.Арутюнова, П.А.Гагаев, А.Ф.Лосев, Л.Н. Мурзин, О.Н.Левушкина және т.б.) мәтінді мәдени-тарихи феномен ретінде қарастырса, тағы да бір топ ғалымдар (А.Д.Дейкина, Т.К.Донская, Р.Б.Сабатков) және т.б. оқушының орыс тілін ұлттық феномен ретінде қабылдауының концепциясын жасады. Соңғы кезеңдерде орыс тілші ғалымдары орыс лингвистикасының негізін қалағандардың және оны дамытып келе жатқандардың қатарынан саналатын М.М.Бахтиннің, Р.А.Будаговтың, В.В.Виноградовтың, Г.О.Винокурдың, В.Н.Телияның, Ю.Карауловтың, Л.В.Щербаның, сондай-ақ шетел ғалымдарының (В.Гумбольдт, Э.Сепир, Б.Уорф, Й.Л.Вайсгербер және т.б.) еңбектеріне сүйене отырып, орыс тілін оқытудың жаңа, әрі тұтас әдістерін жаңғыртып ұсынуда. Соның ішінде зерттеушілер әсіресе рухани құндылықтарды мәтін арқылы оқушы бойына сіңіруге арналған дәстүрлік және инновациялық тәсілдерге айрықша мән беріп отыр.

Ал қазақ тіл білімінде бұл мәселеге тілшілер мен әдебиетшілердің барлығы да дерлік қалам тартқан. Ғылымның көрнекті өкілдері А.Байтұрсынов пен Қ.Жұбановтан бастап І.Кеңесбаев, М.Балақаев, Е.Жанпейісов, М.Томанов, Б.Манасбаев, З.Ахметов, Қ.Жұмалиев, З.Қабдолов, Р.Сыздық, Қ.Өмірәлиев, К.Аханов, Т.Қоңыров, М.Серғалиев, Б.Хасанов, О.Бүркітов сияқты белгілі зерттеушілердің, сондай-ақ жас ғалымдардың еңбектерінде көріктеуіш тілдік құралдар бойынша кейде жеке түрлерін анықтау, кейде кешенді сипаттау мақсатында маңызды тұжырымдар бар.

Зерттеу нәтижелері. Шын мәнінде мәтін тілді оқытуда басты рөл атқарады. Мәтін дайын материал ретінде ойдың сөз бен сөйленім арқылы іске асырылуындағы тілдің әрекеттердің қатысты динамиканы – грамматикалық құрылымдардың, жеке сөздердің мағыналық ерекшеліктерін жан-жақты көрсете алады. Мәтін арқылы оқушының сөйлеу дағдысын жетілдіруге болатындығы даусыз. Бірақ мәтінді оқып танысу жеткілікті емес. Сондықтан тіл мен әдебиетке қатысты оқулықтар мен оқу құралдарында мәтін айналасындағы жаттығулар топтастырылады.

Қазақ жазба нұсқаларынан алынған аутентивті мәтіндерде ең көп кездесетіні – көріктеуіш құралдар. Тілдің осы категориясына жолай тоқталып, бірнеше мәселеге назар аударта кетпекшіміз. Оның біріншісі – қазақ әдебиеттану және лингвистика ғылымдарында *бейнелі сөздер/ образды-бейнелі сөздер/ көркемдегіш құралдар/ бейнелеуіш құралдар/ шеберлік тәсілдері/ көрнекті, әуезді тіл құралдар/ лексикалық бірліктер* сияқты көптеген атаулардың қолданылатындығы [1; 2]. Кейінгі зерттеулерде көркемдік үстейтін кез келген тілдік құралды

қамту мақсатында жиі қолданылып келе жатқан термин – *көріктеуіш құралдар* деп аталады. Екіншіден, көріктеуіш құралдардың қатарына енетін тілдік құралдар әртүрлі және күрделі. Аллитерация, ассонанс сияқты фонетикалық көріктеуіш құралдарды айтпағанның өзінде лексикалық тілдік құралдар қатары жайында ғалымдардың көзқарастары бір арнаға тоғыса қоймайды. Әбден танылған теңеу, метафора, эпитет, мақал-мәтел, фразеологизмдерден бастап, зерттеулерде синоним, антоним, омоним, сөздің көп мағыналы болуы, синехдоха, эмоциялы лексика, литота, гипербола, кейіптеу деп аталатын тілдік құралдар да көріктеуіш құралдар деп саналады. Бұл аталғандар терең зерттеуді қажет етеді.

Осыған байланысты көріктеуіш құралдардың мектеп оқулықтарында берілуі мен оларды оқытудың әдіс-тәсілдері жайындағы проблемада теңеу, метафора, фразеологизм және мақал-мәтелдерге тоқталатын боламыз, оның себебі тіл мен әдебиетке қатысты мектеп оқулықтарындағы мәтін айналасында осы түрлерге көбірек мән беріледі.

Талқылау. Біздің тарапымыздан мектеп оқулықтарындағы көріктеуіш тілдік құралдарды оқыту әдістемесі бойынша ғылыми зерттеу жүргізілуде, ол екі бағытты құрайды: 1) эксперимент жүргізу, оның мақсаты – анықтау, қалыптастыру және бақылау өткізу; 2) қорытындылау; оның мақсаты – алынған нәтижелерді талдау және салыстыру, жаңа әдістер ұсыну, осы мәселе бойынша қорытындылар жасап, ұсыныстар беру.

Осы міндеттерді, оның ішінде салыстыра отырып, бірқатар ұсыныстар жасау үшін қазақ мектептеріне арналған әдебиет, қазақ тілі пәндері бойынша оқулықтардағы мәтінге қатысты жаттығулар жүйесін қарастыру жұмыстары жүргізілуде.

11-сыныпқа арналған «Қазақ әдебиеті» оқулығында пәннің мақсаты «ой-өрісі дамыған, көркем шығармадан түйгендерін өмірмен ұштастыруға қабілетті, алған білімдерін көркем тілмен жеткізетін, ойын әдеби нормаларға сай еркін жазатын, өз бетінше шешім қабылдай алатын, эстетикалық деңгейі, адамгершілік ұстанымы жоғары тұлға қалыптастыру; шығарманы идеялық жағынан мазмұндас әлем әдебиеті үлгілерімен салыстыра талдауға, сыни тұрғыдан бағалауға дағдыландыру; поэзиялық шығарманы проза тілімен, прозалық шығарманы драмалық шығарма тілімен жазуға үйрету» деп көрсетілген [3, 5-б.]. Демек, осы мақсатқа сәйкес қазақ әдебиеті оқулығының білім мазмұны жоғары сынып оқушысының тілдік тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ететіндей етіп құрастырылуы тиіс. Алайда оқулықтардағы мәтіндер бойынша жасалған тапсырмаларды талдай келе, «алған білімдерін көркем тілмен жеткізетіндей» дағдыны толықтай дамытады деп айта алмаймыз.

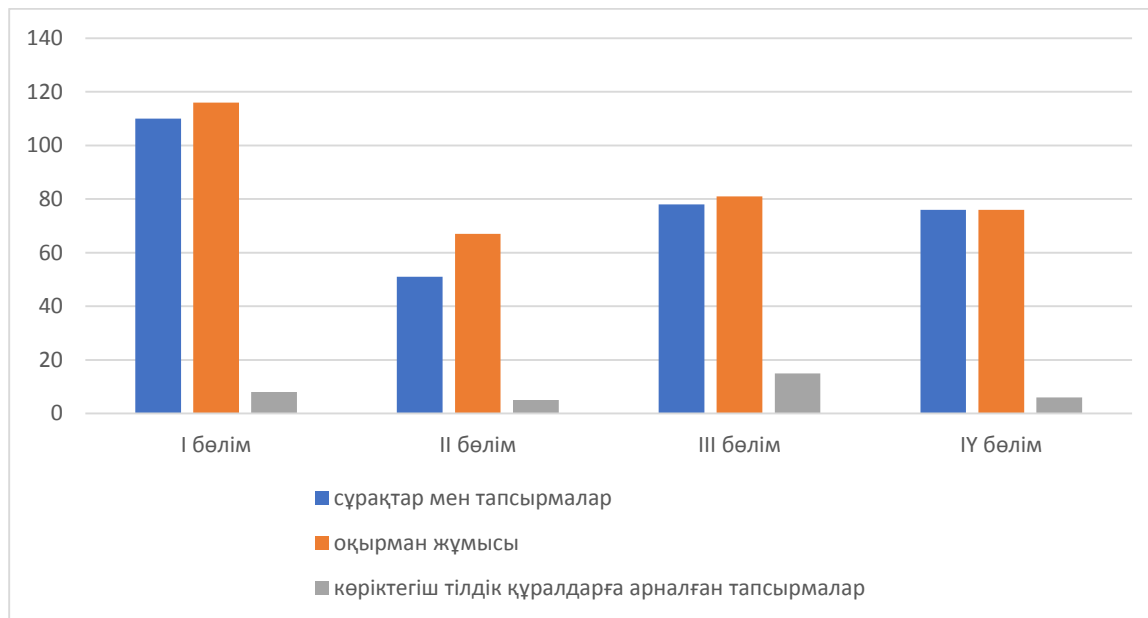
Жаңартылған білім мазмұны бойынша құрылған оқулықтарда тапсырмалар бірқалыпты жүйемен жасалған, оқушының сөйлеу әрекеті дағдыларына негізделген. Соның ішінде көріктеуіш тілдік құралдарға арналған тапсырмалар мынадай: *романда кездесетін көріктеуіш құрал түрлеріне талдау жасап, кестеде көрсетілгендей етіп дәптерлеріңе жазып, қызметін анықтаңдар; өлеңде кездесетін кейіптеу, метафора, эпитет және қайталау түрлерін анықтаңдар; шығармадан мысал келтіріп, олардың атқарып тұрған қызметін жазыңдар; шығармаларда кездесетін мақал-мәтелдерді жинақтап, қызметіне талдау жасаңдар; мақал-мәтелдер қай кейіпкердің сөзінде жиі ұшырасады?; шығарманың тіліне төмендегі реттілік бойынша талдау жасаңдар; автор қолданған теңеулер мен эпитеттерді жинақтап, мағынасына қарай қолданысын түсіндіріңдер; повестегі фразеологиялық тіркестердің, мақал-мәтелдердің қолданысын талдаңдар; шығармадағы кірме сөздердің қолдану аясына тоқталыңдар; уақыт, мезгілге қатысты қолданылған сөздердің атқарып тұрған қызметін түсіндіріңдер.* 11-сыныпқа арналған қазақ әдебиеті оқулығында тапсырмалардың жалпы саны шамамен 350-ді құраса, оның ішінде тек 34 тапсырма тілдік құралдарға арналған. Яғни тапсырмалардың 10%-ын да құрамайды деген сөз.

Жоғарыдағы мысалдар бойынша бірнеше жайттар анықталды:

- көркем мәтіннің жанрлық ерекшеліктерін, сюжеттің образдылығын танытуда көріктеуіш құралдардың басты рөл атқаратындығына назар аударылған;
- тапсырмаларда көріктеуіш құралдардың түрлері аталады, кейде олар жайында қысқаша түсініктемелер беріледі.

- көріктеуіш құралдарды үзіндіден тауып жазып, қандай мағынада қолданылғанын түсіндіру бойынша беріледі.

Ал жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 11-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» оқулығында ойтүрткі, оқу, айту, тындау, жазу дағдыларын дамытуға арналған тапсырмалар саны – 423, оның ішінде тілдік құралдарға арналған тапсырмалар саны – 19. Демек жалпы тапсырмалар санының тек 5 %-ын құрайды (1-кесте).

1 Сурет – Қазақ тілі оқулығында тілдік құралдардың қамтылуы

Аталмыш оқулықта мақал-мәтелдің мәнін түсіндіріңдер; теңеу сөздерді тауып жазыңдар; қандай мағынада қолданылғанын түсіндіріңдер; мәтіннен алмастыру (метонимия) болатын сөздерді тауып жазыңдар; метафораға, метонимияға, эпитет пен меңзеуге мысал келтіріп жарысыңдар; символ болатын айшықтау сөздерді түртіп алыңдар деген мәтінді түсініп-білу мақсатындағы тапсырмалар берілген. Көріктеуіш құралдардың лингвомәдени сипатын анықтайтындай тапсырмалар да ойластырылуы шарт, өйткені жоғарыда көрсеткеніміздей оқушы тілдік құралдар арқылы халықтық дүниетанымды, салт-дәстүрді, ұлттық болмысты және т.б. танытатын этномәдени ақпарат құралы ретінде жұмсалыуынан мәдени-тарихи және ұлттық болмыс туралы ақпараттарды тілді тану тұрғысында игеруі тиіс.

Қазақ тілі оқулықтарында көріктеуіш құралдарды меңгертуге арналған тапсырмаларды мәтінді талдаудың таза лингвистикалық (тілдік), лингвостилистикалық түрлері және кешенді жұмыс (бұны түр деп атамай отырмыз, өйткені бұл нақты жұмыс) жүргізу деп қарастырамыз.

Тілдік талдау арқылы автор пайдаланған сөздер мен грамматикалық құрылымның мағынасы ашылады. Мәтінді талдауға арналған тапсырмаларда мәтіннің идеясы мен көркемдігінің жүгін арқалап тұратын сөздер мен сөз тіркестерін түсінуге мүмкіндік жасайды. Лингвостилистикалық талдауға арналған тапсырмалар кезінде оқушының көркемдеуіш құралдардың стильдік айырмашылықтарын үйренуіне жағдай жасалады. Мәтінді жасауға арналған сыртқа факторлар мен автордың өз шеберлігі мен идеясын баяндауын анықтауда бұл тапсырмалар жеке-жеке болып танылады. Сондықтан мәтінді кешенді талдау формасы ұсынылады. Жоғарыда келтірілген тапсырма үлгілері мазмұны жағынан кешенді талдау қатарына жатады.

10-11-сыныптардағы қазақ тілі оқулықтары өмірлік дағдыны жетілдіруге көңіл аударған. Жаттығулардың басым көпшілігі оқушылардың өзіндік ой айтуына, өз бетінше проблеманы таба алу мен оны шешуді қалыптастыру. Жоғары сыныпта көріктеуіш құралдарды оқыту – сөз мәдениетіне дағдыландырудың бір діңгегі. Айталық, кез келген тілдің басты қызметі – қарым-қатынас жасау. Қарым-қатынаста оқушы «құрғақ қасық ауыз жыртады» демекші, айтар ойын

жалаң сөзбен емес, сөзді бейнеге айналдырып, метафоралап сөйлесе, оның тек көп оқығандығын көрсетпейді, бұл – интеллектуалдық тұлға деңгейінің, ойлау өрісінің бірден-бір көрсеткіші. Бұл – қазіргі уақыттың талабы.

Қорытындыласақ, бейіндік мектеп оқулықтары, біріншіден, оқушының коммуникативтік және мәдени танымдық құзыреттіліктерін қалыптастырады; екіншіден, оқушының әлеуметтенуі мен қоғамда тұлға ретінде орнығуын жетілдіреді; үшіншіден, өз пікірін, ойын еркін жеткізуге машықтандырады; төртіншіден, проблемаларды өздігінен шеше алуды қамтамасыз етеді.

Алайда негізгі және жоғары мектеп сатыларының оқулықтарында біздің нысанамызға қатысты мынадай жайттар анықталды:

- қазақ тілі оқулықтарында тілдің эмоционалды-эксперессивтік құралдарын меңгерту тапсырмалары аз қамтылған;
- көріктеуіш тілдік құралдарды өздігінен құрастыру, мәтіндегі орнын анықтай алу, оларды өз сөздерінде қолдануға бағытталған тапсырмалардың жеткіліксіздігі;
- көріктеуіш құралдарды меңгертудің жүйесіздігі және пәнаралық байланыстың өз деңгейінде еместігі.

Әдебиет пәні бойынша қазіргі оқулықтардағы көріктеуіш құралдарды меңгертудің тәсілдерін бүгінгі заманның талабына сай толықтыру және жетілдіру маңызды болып табылады. Мысалы, 5-сыныпқа арналған тапсырмадағы *зілдей, тұрымтайдай, тұтам, жай, қақыратқан, тебінгі* деген сөздердің мағынасын, этимологиясын, синонимдері, анықтамалық-түсіндірме сөздіктердің көмегі арқылы түсіндіріп беретін жаттығулар керек болады, сонда ғана осы сөздермен жасалған көріктеуіш құрылымдардың образдылық міндеті мен тілдік сипатын танып білуге болады. Осы орайда қазіргі заман оқушысының ана тілі туралы білімінің терең болуына урбанизация, көптілділік, ақпараттық технологиялар шектеу қойып отырғандығын, дәл айтсақ, қала оқушысының да, дала оқушысының да ұлттық құндылықтарды білдіретін сөздер мен тіркестерді қолданбайтындығын (*мысалы, зілдей, тұрымтайдай, тұтам, тебінгі*), оларды қолдануға зәрулік жоқ екендігін атап айту керек. Бірақ қазақ тілін ертеңге апаратын ұрпақ ресми тілмен қатар осындай ұлт құндылығы бар тілдік құралдарды білуі қажет. Сондықтан қазіргі білім беру жүйесінде көріктеуіш құралдарды меңгертуге қатысты:

- тіл мен әдебиет сабақтарында көріктеуіш құралдардың табиғатына, этимологиясына, астарлы мағыналарына қызығушылықтарының артуына тәрбиелеу;
- көріктеуіш құралдардың түрлерін жүйелеп көрсету;
- көріктеуіш құралдарды қолдана отырып, мәнерлі сөйлеуге үйрету;
- оқушының өз білімін танытуы үшін шығармашылық жағдайлар жасау; бұл үшін мысалы, конкурстар, жарыстар ұйымдастыру керек болады.

Жоғарыда аталған кешенді жұмысты іске асыру мәселесіне келетін болсақ, біздің ойымызша, мәтін арқылы көріктеуіш құралдарды оқыту әдістемесін толықтыруда тағы да бірнеше тәсілдерді пайдалану немесе оларды апробациядан өткізіп барып орта білім беру жүйесінің бағдарламаларына енгізу қажет деп ойлаймыз. Толықтыру, жетілдіру мақсатында жүргізілетін кешенді жұмыс үшін ұсынылатын тәсілдердің бір тобы мыналар:

- мәтінді оқу, жалпы мазмұнымен оқып-танысу; мәтіннің мазмұнын жан-жақты түсінуге арналған сұрақ-жауап жаттығулары;
- мәтін құрамындағы таныс емес сөздер мен сөз тіркестеріне талдау; мұғалімнің көмегімен немесе өз бетінше таныс емес тілдік құрылымдарды іздестіру жұмысына дағдыландыру жаттығулары; бұнда, мысалы, *зығырдан, тұтам* немесе *жай* деген сөздерді синонимі, активті қолданыстағы баламасы, түсініктемесі арқылы меңгертуге болады;
- көріктеуіш құралдарды есте сақтауға, бекітуге арналған жаттығу жұмыстарын ұйымдастыру; бұған өзбетінше шығарма жазу, тестілеу кешенін ұйымдастыру арқылы қол жеткізуге болады;
- мәнерлеп оқуға үйрету;
- көріктеуіш құралдардың негізгі көп қолданылатын түрлерінен (мысалы, теңеу, метафора) мәліметтер беру.

Осындай кешенді жұмыс жүргізу мектеп оқулықтарына міндетті түрде енгізілген көркем мәтіннің құрамындағы көріктеуіш құралдардың лингвомәдени сипатын, қазақ ұлты мен қазақ

мәдениетінің, қазақ тарихының арасындағы байланысты белгілейтін концепт ретіндегі рөлін білуге көмектеседі, бұл тәсілдер оқушының тілге деген қызығушылығы мен саналы құрметін арттырады, сөйтіп, қазақ тілінің қанат жаюына мүмкіндіктер жасайды.

Қазақ тіліндегі көріктеуіш құралдарды оқытудың лингвомәдени ыңғайын жүзеге асыру барысында *лингвомәдени құзыреттілік* ұғымы маңыздылыққа ие. Аталған ұғымды алғаш рет қазақ ғылымында А.Алдашева қолданған болатын [4], ол лингвомәдени құзыреттілікті «белгілі ұлттық таңба арқылы көрініс берген мәдениет туралы білімнің жүйесі» ретінде анықтады. Ю.Н. Карауловтың тілдік тұлғаның дүниетанымын қалыптастыру мәселелеріне қатысты әдістемелік түсінігіне сүйене отырып, Н.Л. Мишатина лингвомәдени құзыреттің жалпы пәндік, болашақта құндылықтыққа бағытталған мәдениетті қалыптастыруға негізделген пәндік құзыреттердің иерархиясындағы рөлін дәл анықтайды [5]. Осы құзыретті қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік жүйесін жасай отырып, ол әдістемелік терминдік жүйені оқушылардың *лингвомәдени санасы, лингвомәдени дүниетанымы, лингвомәдениетті қалыптастырушы орта* ұғымдарымен толықтырды, бұл түйінді орынды деп есептеуге болады. Басқа да бірқатар пікірлерді талдай келе, сөз болып отырған мәселе үшін белгілі ғалым Ю.Н. Карауловтың «тілдік тұлға құқықтық, экономикалық және этикалық тұлға секілді жалпы тұлғаның жеке-аспектілік корреляты болып табылмайды. Тілдік тұлға – жалпы тұлға ұғымының мазмұнын тереңдету, дамыту, қосымша мазмұнмен толықтыру» [6, 36-б.] деген пікірі басшылыққа алынды.

Нақты айтқанда, оқушының лингвомәдени құзыреті – оқушыға тілдік фактілерді вербалды-семантикалық, тезаурустық және мотивациялық-прагматикалық деңгейлердегі мәдениет фактілері ретінде қабылдауға және түсіндіруге мүмкіндік беретін білім мен біліктің жиынтығы.

Лингвомәдени құзыреттілік ұлттық тарихы мен дәстүрі бар қоғамның мүшесі болып табылатын адамның өмір сүруі барысында көрінеді. Қазақ тілін оқытудың әдістемесі тұрғысынан қарасақ, білім алушының лингвомәдени құзыреттілігіне әсер ету үшін бір жағынан, оны лингвомәдени маңызы жоғары мәтінге енгізу қажет, екінші жағынан, өзіндік мәтін туындатуға, «екіншілік коммуникативтік қызметті» жүзеге асыруға жағдай жасау керек. Осы коммуникативтік үдеріске автор, оқушы және мұғалім қатысады. Егер оқу қызметі кішкентай балалардың ұжымында жүзеге асса, сыныптағы барлық оқушылар (өз ойларын айтпаған оқушылар да) қатынастың мүшелері болып табылады. Авторлық мәтіннің негізінде айтылатын және талқыланатын мәселелер бір оқушыға емес, барлық оқушыға бағытталады, оқытушы және дамытушы коммуникацияның барлық қатысушысының өзара әсерінің қосымша мүмкіндігі осыдан көрінеді.

Қорытынды. Мектеп бағдарламасында көріктеуіш құралдарды оқыту тәсілдерін жаңарту мен жетілдіру үшін тіл біліміндегі көріктеуіш құралдар категориясына байланысты теориялық және танымдық білімді меңгеру қажет болады, сонда ғана педагог пен оқушы арасында тығыз, саналы қарым-қатынас орнатылады.

Осы тұжырымдардың орта білім беру жүйесі үшін айрықша өзектілерімен педагог танысып білсе, бұл проблемаға қатысты өз білімін арттыра түссе, сондай-ақ ізденістер жолында болса, онда қазақ тілі мен әдебиетіне арналған оқулықтардағы мәтіндер айналасында тілдің образды бейнелі құралдарының түр-түрін меңгертуге бағытталған жаңа әдістемелік амал-тәсілдерді толық мәнінде қалыптастыруға болады.

Оқушының лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыруда академик Ә. Қайдардың мына пікірін негізге аламыз: «Кез келген тілдің қоғамда өзара байланысты үш түрлі қызметі бар. Оның басты қызметі: коммуникативтік, яғни қоғам мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасап, бір-бірін түсінуі, пікір алысуы үшін қажетті қызметі. Оның екінші қызметі – көркем шығарма тіліне тән, адам баласына тән образ арқылы ерекше әсер ететін, ләззат сыйлайтын, эстетикалық қызметі. Тілдің бұл қызметі, әрине, қаламгердің шеберлігіне, сөз саптау мәдениетіне байланысты. Ал тілдің үшінші бір қызметі, ғылыми терминмен айтқанда, аккумулятивтік қызметі деп аталады. Яғни ол – тілдің ғасырлар бойы дүниеге келіп, қалыптасқан барлық сөз байлығын өз бойына жиып, сақтап, оны келешек ұрпаққа асыл мұра ретінде түгел жеткізіп отыратын игілікті қасиеті. ... Тіл фактілері мен деректері – тұлға бойы тұнып тұрған тарих. Сондықтан этностың өткендегі тарихы мен этнографиялық байлығын біз, ең алдымен, содан іздеуіміз керек» [7, 192-б.].

Сонымен лингвомәдени құзыреттілік бірнеше құзыреттіліктердің жиынтығын қамтиды: коммуникативтік (қатысымдық), тілдік, танымдық, мәдени. Лингвомәдени құзыреттілік лингвоелтанушылық және лингвомәдениеттанымдық ақпараттар қорын тілдесімде дұрыс қолданудан байқалады.

Бұл мақала ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті тарапынан 2021-2023 жылдарға арналған ШЖК АР09259495 «Жаңартылған білім мазмұнын жүзеге асыру жағдайында көріктеуіш тілдік құралдарды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (орта білім беру жүйесі бойынша)» гранттық жобасымен қаржыландырылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Абзал-ай баспасы, 2013. – 640б.
2. Айтбайұлы Ө. Қазақ фразеологизмдері мен перифраздары. – Алматы: Абзал-Ай, 2013.- 400б.
3. Ақтанова А.С. т.б. Қазақ әдебиеті: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы ІІ-сыныбына арналған оқулық.-Алматы: Атамұра, 2020. -144 б.
4. Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер: филол.ғыл.док. ... дис. – Алматы, 1999. – 242 б.
5. Мишати́на Н.Л. Лингвокультурологический подход к развитию речи учащихся 7-9-х классов: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02. / Н.Л. Мишати́на. – М., 2000. – 223 с.
6. Hasanov G.K., Mynbayeva A.P., Duisenbayeva G.Z., Mukhamejanova G.T., Aldasheva K.S., Kongyratbay K.T. *Fundamentals of cognitive metaphor // Asian Social Science.* – 2015. – Vol.11(18). – P. 82-85.
7. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.

References:

1. Baitursynov A. *Qazaq til biliminin maseleleri.*- Almaty: Abzal-ai baspasy, 2013.- 640 bet.
2. Aitbaiuly O. *Qazaq frazeologizmderi men perifrazdary.* – Almaty: Abzal-Aj, 2013. – 400 b.
3. Aqtanova A.S. t.b. *Qazaq adebiyeti: Zhalpy bilim беретin mekteptin qogamdyq-gumanitarlyq bagyttaǵy ІІ-synybyna arналған oqulyq.* – Almaty: Atamura, 2020. – 144 b.
4. Aldasheva A. *Audarmatanu: lingvistikalыq jane lingvomadeni maeleler: filol.gyl.dok. ... dis.* – Almaty, 1999. – 242 b.
5. Mishatina N.L. *Lingvokulturologicheski podkhod k razvitiyu rechi uchashhikhsya 7-9-kh klassov: dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.02. / N.L. Mishatina.* – M., 2000. – 223 s.
6. Hasanov G.K., Mynbayeva A.P., Duisenbayeva G.Z., Mukhamejanova G.T., Aldasheva K.S., Kongyratbay K.T. *Fundamentals of cognitive metaphor // Asian Social Science.* – 2015. – Vol.11(18). – P. 82-85.
7. Qaidar A. *Qazaq tilinin ozekti maseleleri.* – Almaty: Ana tili, 1998. – 304 b.